

RUDNIOS (VARĖNOS RAJ.) AKMENS AMŽIAUS STOVYKLOS

A. BERNOTAITE

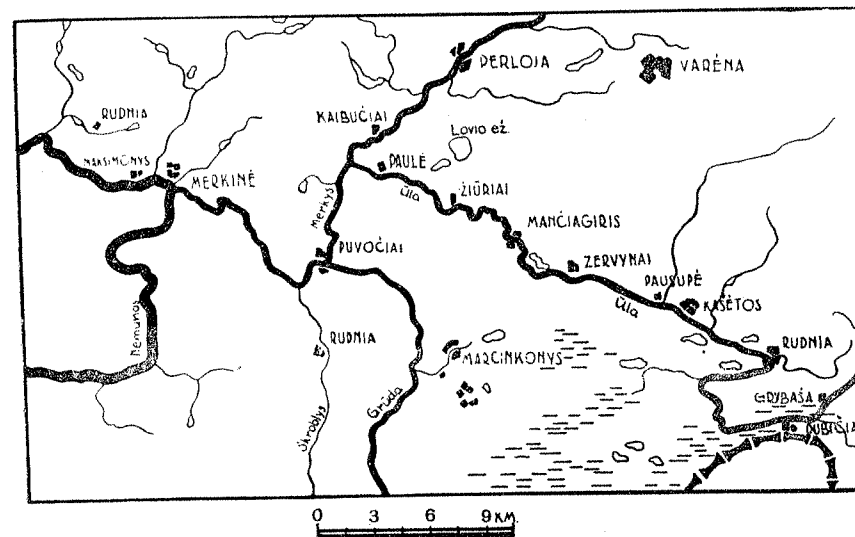
Iš įvairių Lietuvos vietų surinktų akmens amžiaus dirbinių turime labai daug. Ypač jų apščiai rasta pietinėje Lietuvoje. Čia XIX a. pabaigoje plačiai išvystė archeologinę veiklą žymus to meto lenkų mokslininkas Vandalinas Šukevičius (1852—1919). Jis vienas pirmųjų atrado daugelį akmens amžiaus stovyklų mūsų krašte, surinko iš jų didelį akmeninių ir titnaginių dirbinių rinkinį ir dalį surinktos medžiagos, daugiausia liečiančios Merkio upės baseiną, jis paskelbė tuometinėje spaudoje¹.

V. Šukevičiaus paskelbtąja medžiaga naudojosi vėlesnieji archeologai, kaip V. Antonievičius, L. Kazlovskis ir kt. V. Šukevičiaus surinktoji akmens amžiaus medžiaga bei moksliniai-literatūriniai darbai dar ir šiandien yra vieni iš pagrindinių šaltinių Lietuvos akmens amžiui tirti. Tačiau jo rinkiniai turi kai kurių trūkumų. V. Šukevičius neskirstė dirbinių atskirais stovyklų kompleksais, bet jungė juos ištisomis apylinkėmis, pavyzdžiui, Dubičių, Kašėtų, Grybašos, Rudnios ir kt., arba net upių baseinai, pavyzdžiui, Merkys—Ūla. Dalis jo surinktųjų akmeninių ir titnaginių dirbinių neturi jokios metrikos. Be to, V. Šukevičiaus rinkiniuose nedaug randame rėžtukų, skaldytinių, į kuriuos, matyt, dėl jų formų ir apdorojimo technikos paprastumo, nebuvo kreipiama dėmesio. Gausus V. Šukevičiaus rinkinys visumoje neišliko. Dalis dirbinių, dar V. Šukevičiui gyvam esant, pateko į Ermitažą Leningrade, Rusų archeologinės draugijos muziejų, dalis į Krokuvos Mokslo draugijos muziejų, į Varšuvą, o likusius dirbinius jis padovanojo Vilniaus Mokslo mylėtojų draugijai. Dabartiniu metu V. Šukevičiaus dovanotieji Mokslo mylėtojų draugijai dirbiniai yra saugomi LTSR Mokslų akademijos Istorijos-etnografijos muziejaus fonduose. Toks dirbinių išblaškymas, vietovių sumaišymas gerokai menkina jų mokslinę vertę. Dirbinių neįmanoma išskirti atskiromis stovyklomis. Juos tenka analizuoti tik tipologiniu metodu, t. y. skirstant pagal atskiras grupes.

Kaip minėta, V. Šukevičiaus archeologinė veikla daugiausia lietė pietinę Lietuvos dalį, kurioje yra ir Rudnios kaimas. Šiuo metu Rudnia priklauso Varėnos rajonui. Jos sodybos išsidėsčiusios abipus Ūlos upės, prie kelių, einančių iš Rudnios į Varėną ir Marčinkonis. Maždaug 1—1,5 km į vakarus

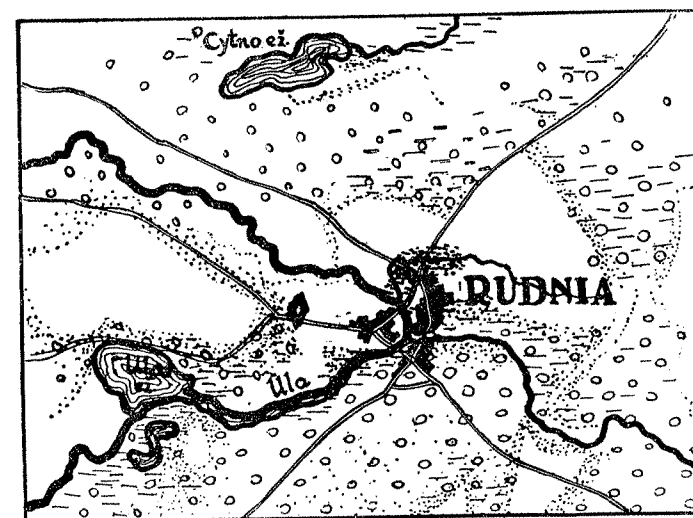
¹ Wandalin Szukiewicz, Wykopalska w powiecie Lidzkim. — Tygodnik Ilustrowany, 183 (1885); to paties, — Kłosy, 1151 (1887); to paties, — Wiek, 269 (1889); to paties, Реферат В. А. Шукевича об археологических местностях в Лидском и Троцком уездах. — Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне IX Археологического съезда, 96—97 (1893), Вильна; to paties, Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska). — Światowit, 3, Warszawa (1901); to paties, Narzędzie kamienne gładzone w pow. Lidzkim i Trockim. — Światowit, 5, Warszawa (1904); to paties, Ślady epoki kamiennej w gub. Wileńskiej. — Kwartalnik Litewski, 1, Petersburg (1910); to paties, Доисторические жилища под реками Ула и Груда (Троцкого уезда). — Архив Ленинградского отделения Института истории материальной культуры, в. 1890 (103).

nuo Rudnios telkšo nedidelis Ūlos ežerėlis, o apie 5 km į šiaurės vakarus yra Kašėtų kaimas. Priešingoje pusėje, t. y. į pietryčius nuo Rudnios, tokiam pat nuotolyje yra Grybašos kaimas. Maždaug pusiaukelėje tarp Rudnios ir Grybašos yra Margių kaimas (1 pav.). Ši kaimų grupė pasižymi ne tik



1 pav. Rudnios apylinkių situacijos planas

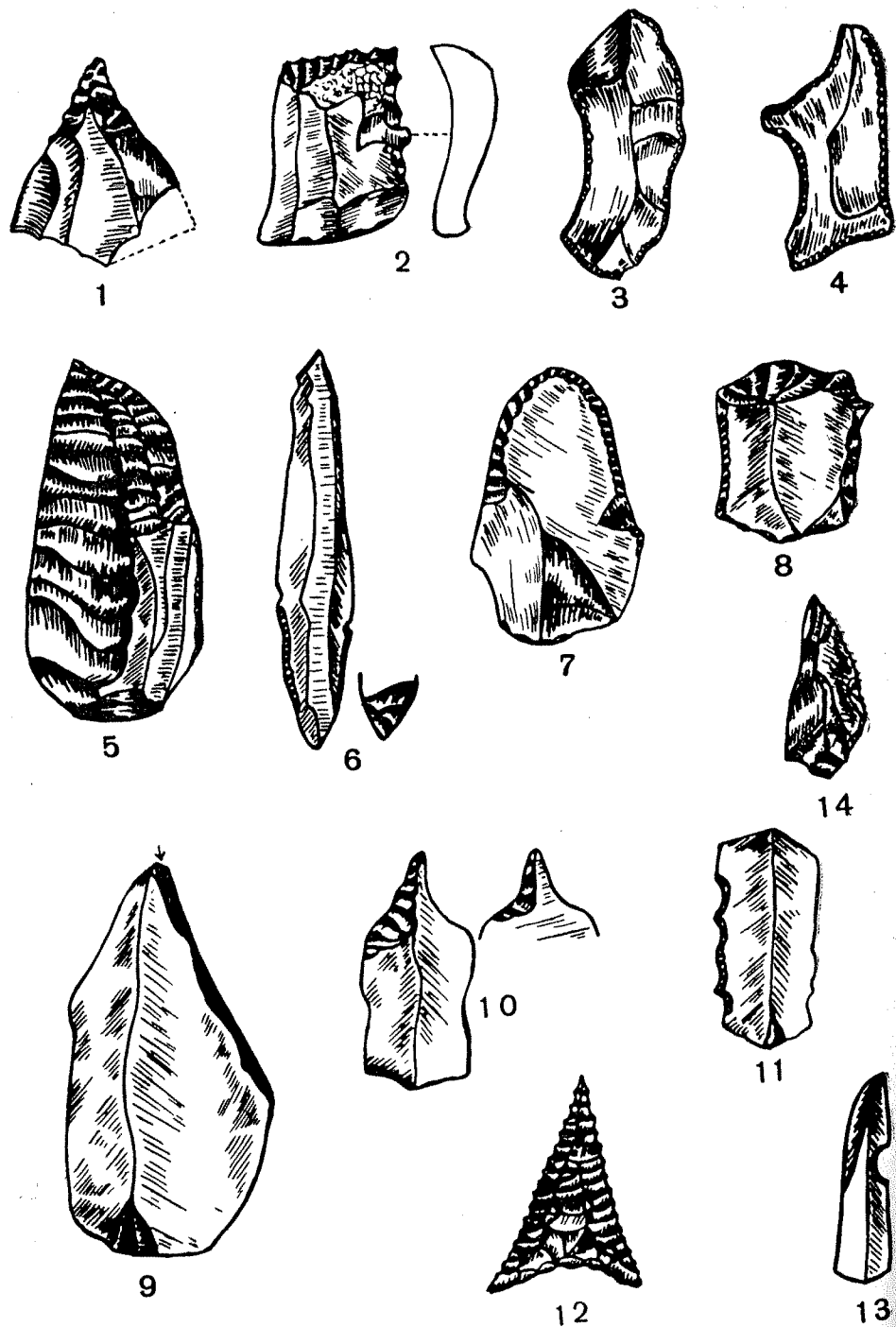
gamtos įvairumu, bet ir akmens amžiaus paminklų, juose rastos medžiagos gausumu bei savitumu. Šiame straipsnyje apsiribosime tik Rudnios apylinkių akmens amžiaus stovyklomis ir pateiksime visą apie jas žinomą medžiagą.



2 pav. ◇ — Rudnios apylinkių akmens amžiaus stovyklų radimo vieta

Viename iš savo veikalų² V. Šukevičius trumpai apibūdina Rudnios akmens amžiaus stovyklą, pažymėdamas, kad ją prie Ūlos upės yra trys, bū-

² Wandalin Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne w powiatach Lidzkim i Trockim (gub. Wileńska). — Światowit, 3, 11, 12 ir 18, 19, Warszawa (1901).



3 pav. 1 — smaigaliukas, 2, 8 — gremžtukai, 3, 4 — gramdukai, 5 — peilis, 6 — kotinė strėliukė, 7 — retušuota skeltė, 9 — režtukas, 10 — gražtas, 11 — piūklelis, 12 — trikampė strėliukė, 13 — skeltė retušuotu jėmimu, 14 — retušuota skeltelė

tent, vietovėse, vietinių žmonių vadinamose — «Žurby», «Grond» ir «Kra-kiele». Po V. Šukevičiaus Rudnios stovyklų tyrinėjimai buvo atnaujinti Lie-tuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto 1954 metais. Buvo ap-žiūrėta Ūlos upės kilpoje esanti akmens amžiaus stovyklų grupė (2 pav.), pažymėta dar 1901 m. V. Šukevičiaus sudarytame žemėlapyje. Tai aštuonios nedidelės gana smiltingos, pradėjusios dirvonuoti, vietomis apaugusios smilgomis, žole ir retomis pušaitėmis kalvelės. Jose rastieji titnaginiai dir-biniai yra skirtingų laikotarpių. Ankstyviausių dirbinių rasta Rudnios IV sto-vykloje. Ji yra aukštame kairiojo Ūlos upės kranto šlaite, kurio viršus ap-augęs tankiu pušų mišku ir išvagotas lietaus vandens. Šlaito paviršiuje rasta gana daug titnago skaldos ir skelčių. Kartu su skalda ir skeltėmis rasta ir sveikų titnaginių dirbinių. Itin įdomus yra gana didelis, žemas ir platus, netaisyklingų formų skaldytinis. Jo galai plokšti, briaunose apdau-žyti. Vienas skaldytinio šonas išgaubtas ir nuskaldytas kreivomis, plačiomis skeltėmis, priešinga skaldytinio pusė yra plokštesnė, apskaldyta skersinėmis skalomis. Skaldytinio paviršius padengtas stora melsva patina. Tokią pat patiną turi ir ilga, siaura skeltinė strėlė (3 pav., 6). Jos kotelis neįimtas, viename krašte retušuotas. Skeltės kotelio vidinė pusė padengta plokščiu soliuotiniu retušu. Strėlės viršūnėlė viršutinėje pusėje turi smulktų retušą. Kita panaši strėlė iš Rudnios apylinkių yra V. Šukevičiaus rinkinyje (9 pav., 1). Tokios pat formos yra ir stovykloje rasta titnaginė skeltė. Jos paviršius taip pat padengtas melsva, kiek plonesne negu strėlės ir skaldy-tinio patina. Greičiausiai tai strėlės gamybai paruošta medžiaga. Prie šių dirbinių galima priskirti gremžtuką, padarytą iš storos skeltės, aukštais, kiek išlenktais ašmenimis. Ašmenys ir briaunos retušuotos. Be to, gremž-tukas viename šone turi du smaigaliukus (3 pav., 8). Jo paviršius padengtas melsva patina. Tokių dirbinių, kaip Rudnios IV akmens amžiaus stovyklos dirbiniai, yra rasta Kašėtų ir Varėnos miestelio apylinkėse³. Jie savo forma ir apdoravimo technika primena svidrinės kultūros stovyklų dirbinius⁴.

Kiti dirbiniai, rasti Rudnios IV akmens amžiaus stovykloje, kaip, pavyz-džiui, plona, nežymiai išgaubtais šonais trikampė, įgaubtu pagrindu strėliu-kė retušuotu paviršiumi, su smulkiais danteliais briaunose, penki įvairių formų gremžtukai bei skeltiniai peiliukai, yra panašūs į Versminio upelio I stovyklos dirbinius ir skirtini neolito antrajai pusei.

Labai gražių neolito pabaigos arba žalvario amžiaus pradžios dirbinių yra rasta Rudnios III stovykloje. Ji yra į pietvakarius nuo IV stovyklos, 100×25 m dydžio smėlyne. Smiltyno viduryje auga pušys, kraštai apaugę žo-le, vietomis smėlis laisvai vėjo pustomas. Netoliese stovyklos teka Ūla, savo vandenimis papildydama Ūlos ežerą. Šioje akmens amžiaus stovykloje yra rasta titnago skaldos, skelčių ir titnaginių dirbinių. Iš jų paminėtini trys skaldytiniai. Jie nedideli, įvairių formų, su įvairiomis kryptimis skeltomis skeltėmis ir skalomis. Panašių skaldytinių yra rasta Versminio upelio I, Varėnos raj.⁵, Eigulių, Kauno raj.⁶, stovyklose ir kitur.

Rudnios III stovykloje rastas ir vienas titnaginis, ovalinis, turįs lėšio formos skersinį piūvį kirvukas, dailiai skalomis nulygintu paviršiumi, vieto-mis briaunose retušuotas. Ovalinių kirvukų yra rasta Versminio upelio I sto-vykloje, Kašėtų, Dubičių, Varėnos raj., ir kitose stovyklose⁷. Be kirvuko, Rud-nios III stovykloje rastas lenkta nugarėle peiliukas (3 pav., 5). Jis padarytas

³ Dirbiniai — IEM.

⁴ Svidrinė kultūra paplitusi mezolite centrinėje ir šiaurinėje Lenkijoje ir Lietuvoje. Panašių paminklų rasta prie Okos, viršutinės Volgos ir Sožos upių. Ši kultūra pavadinta akmens amžiaus stovyklos Lenkijoje Swidry Wielkie vardu.

⁵ Dirbiniai — IEM.

⁶ Dirbiniai — KVDM.

⁷ Dirbiniai — IEM.

iš plačios titnaginės skeltės ir yra nepaprastai lygiu retušu padengtu paviršiumi. Toks peiliukas iš Rudnios apylinkių iki šiol žinomas vienintelis. Kiti Rudnios apylinkėse rasti peiliukai yra panašios formos, tačiau savo technika jam neprilygsta. Ta pačia technika pagaminta ir trikampė, įgaubtu pagrindu strėlė (3 pav., 12). Jos paviršius taip pat padengtas dailiu retušu, kuris briaunose sudaro taisyklingus dantelius. Su smulkiais danteliais yra dar vienas Rudnios III stovyklos dirbinys, t. y. skeltinis smaigaliukas, greičiausiai buvusi strėliukė (3 pav., 14). Tokia technika pagamintų dirbinių yra aptikta Pamerkinėje, Puvočiuose, Varėnos raj.

Kitose Rudnios stovyklose rastieji dirbiniai⁸ nesudaro atskirų kompleksų, todėl juos aptarsime drauge su V. Sukevičiaus surinktųjų Rudnios akmens amžiaus stovyklose dirbinių grupėmis. Prie stambiųjų dirbinių pirmiausia tenka skirti du didelius titnago gabalus. Jie pailgi, platūs, į viršūnę smailėję. Vienas jų šonas išgaubtas, antrasis beveik plokščias. Abiejų gabalų paviršius apskaldytas plačiomis skalomis, padengtas gelsva patina, briaunos apdaužytos. V. Sukevičius juos laiko seniausiais mūsų krašto dirbiniais, turinčiais paleolitines, t. y. senojo akmens amžiaus dirbinių formas⁹. Greičiausiai tai atsitiktiniai, naudoti daužymui titnago gabalai.

Stambiųjų titnaginių dirbinių grupei priklauso ir skaldytiniai (jų rasta 14), kurie Rudnios apylinkių akmens amžiaus stovyklose skirstini į tris pogrupes: 1) Pailgi, gana dideli, į viršūnę kiek smailėję, plokščiais pagrindais, padengti melsva patina skaldytiniai. Viena jų pusė nuskaldyta išilgai skeltėmis, antroji — skersai skalomis. Jie savo forma primena mezolitinius skaldytinius ir yra randami pereinamojo iš mezolito į neolitą laikotarpio stovyklose. Panašių skaldytinių rasta Maksimonyse¹⁰. 2) Didžiausią pogrupę sudaro piramidiniai skaldytiniai. Jie yra nedideli, apskaldyti aplink siauromis, tiesiomis skeltėmis. Piramidinių skaldytinių dažnai aptinkame mūsų krašto neolitinėse stovyklose, ypač Merkinės apylinkėse¹¹. 3) Iš kitų savo forma išsiskiria du plokšti skaldytiniai, primeną kirvukus. Viename iškilame šone jie turi išilgai skeltų tiesių skelčių pėdsakus, antrame plokščiaame šone skelta skersai skalos. Vieno šių skaldytinių briauna turi aiškias darbo žymes. Šie skaldytiniai yra pereinamoji jų forma į kirvukus.

Nedaug nuo skaldytinių skiriasi muštukai. Jų V. Sukevičiaus rinkinyje rasta tik du. Vienas muštukas yra pirštelio formos, apvalia nudaužyta viršūnėle. Muštuko paviršius apskaldytas skalomis, o vienoje vietoje paviršiuje turi dar truputį nenuimtos žievės. Antrasis muštukas rutulinis, suskeldėjęs lyg nuo karščio, aplygintu skalomis paviršiumi. Šie dirbiniai mūsų krašto stovyklose nėra tipiški ir galėjo būti naudojami spaudimo ir daužymo darbams visais laikais. Panašių muštukų rasta Maksimonyse, Pamerkinėje¹², Dubičiuose¹³, Varėnos raj.

Medžio apdorojimo darbams buvo naudojami kirviai, kurių apščiai rasta Rudnios akmens amžiaus stovyklose. Vieni tokių kirvių titnaginiai, kiti akmeniniai.

Titnaginių kirvių iš Rudnios apylinkių šiuo metu turime 52. Jie skiriami į tiesiai nukirstais galais ir ovalinius. Dažnai šių kirvukų viena pusė iškili, antra plokščia arba abu šonai iškilūs. Jų paviršiai nuskaldyti skalomis, ašmenyse ir briaunose žymu retušas, arba darbo pėdsakai. Kartais ant tokių kirvukų paviršiaus aptinkama žievės (4 pav., 1). Dalis šių kirvukų turi

⁸ Pav. 3: 1, 2, 3, 4, 9, 10, 11, 13.

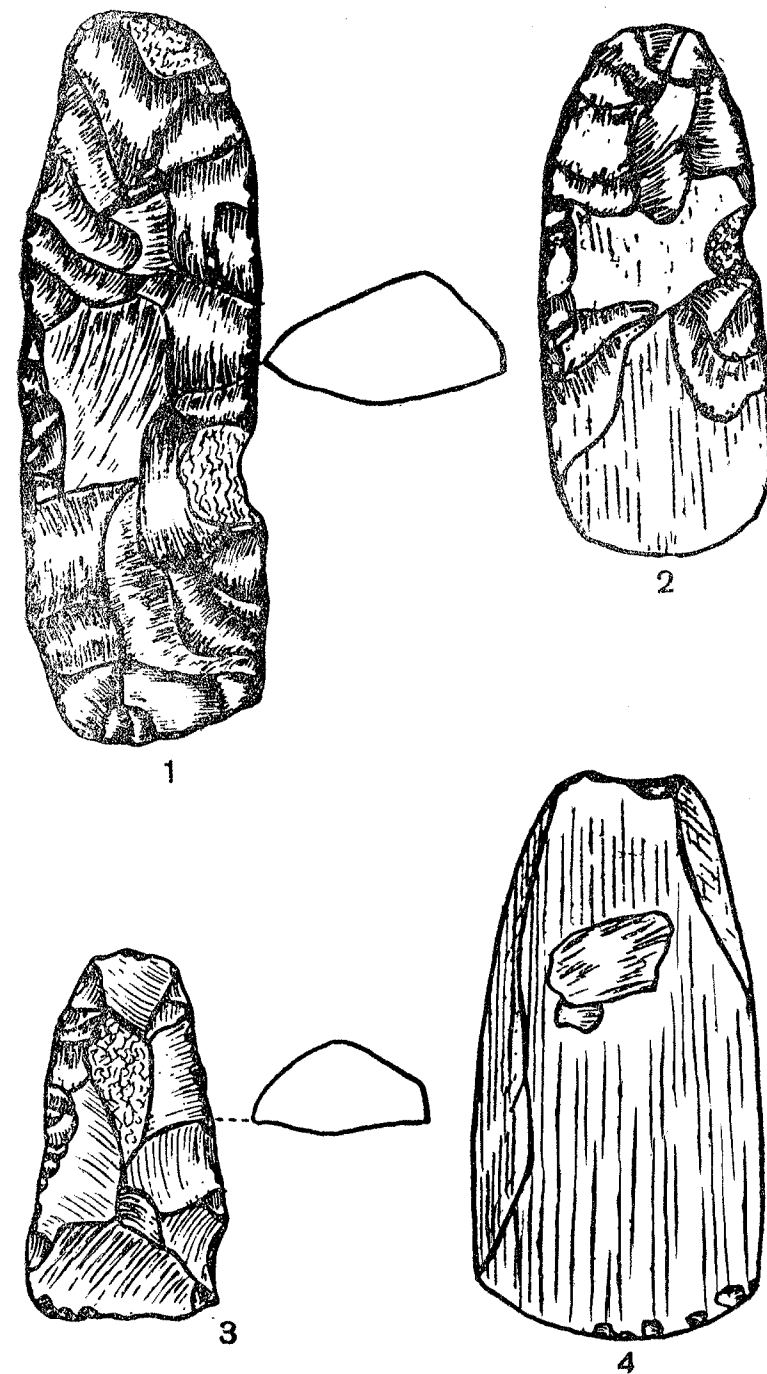
⁹ W. Szukiewicz, Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. Część I-sza. Epoka kamienna w gub. Wileńskieij, 23, lent. II: 1, Wilno, 1901.

¹⁰ Dirbiniai — KVDM.

¹¹ Dirbiniai — KVDM ir IEM.

¹² Dirbiniai — KVDM.

¹³ Dirbiniai — IEM.



4 pav. 1 — ovalinis kirvukas, 2 — kirvukas šlifuotais ašmenimis, 3 — pleištas, 4 — kirvukas šlifuotu paviršiumi

melsvą arba baltą patiną. Palyginus šiuos kirvukus su skaldytiniais, galima pastebėti, kad jie labai panašūs. Ilgainiui kirvukai plokštėja, kol pagaliau, susipažinus su šlifavimo technika, pakeičiama ir jų forma. Ovalinių ir nukirstais galais kirvukų rasta Versminio upelio I stovykloje¹⁴, Janonyse, Maksimonyse, Varėnos raj.¹⁵, ir kt.

Kaip atskirą pogrupę tenka išskirti šlifuotais ašmenimis ir šlifuotu paviršiumi titnaginius kirvius (4 pav., 2, 4). Jų rasta 23. Dalis jų savo forma yra panašūs į ovalinius kirvukus ir nuo jų skiriasi tik pašlifuotais ašmenimis. Šlifavimo pėdsakų aptinkame ir kitose kirvuko vietose. Keletas kirvukų turi platėjančius ašmenis, siauras pentis, yra plokšti. Jų skersinis piūvis yra lęšio formos. Ašmenys ir šoninės kirvukų briaunos sudaro bukus kampus. Tokie kirvukai dar turi skalomis apskaldytą paviršių, bet jų ašmenys gana aštrūs ir gerai šlifuoti. Gana taisyklingomis formomis iš kitų Rudnios titnaginių kirvių išskiria du kirvukai. Jie yra ilgi (iki 16 cm), nežymiai išlenktais ašmenimis, siauromis, vienas apvalia, antras keturkampio pentimis, plokšti. Jų skersinis piūvis yra keturkampis. Visas šių kirvukų paviršius šlifuotas. Šlifuoti titnaginiai kirvukai yra aptinkami ir kitose mūsų krašto neolitinėse stovyklose. Jų yra rasta Kašėtose, Grybašoje, Varėnos raj.¹⁶, ir kt.

Gerai apvaldęs šlifavimo techniką, išmokęs piauoti akmenį, žmogus pradėjo gamintis akmeninius kirvius, kurie pasirodė esą patvaresni už titnaginius. Rudnios apylinkėse yra rasti 6 akmeniniai kirviai. Jie visi yra su skyliomis kotui, apvaliomis pentimis, tiesiais arba išlenktais ašmenimis, išgaubtais arba plokščiais šonais. Išgaubtais šonais kirviai yra nupiauto galuose lęšio formos skersinio piūvio, plokštieji — keturkampio skersinio piūvio. Daugelis šių kirvių šlifuoti. Jų aptinkame įvairiose mūsų krašto vietovėse, pavyzdžiui, Kašėtose, Vilniaus apylinkėse¹⁷.

Rudnios akmens amžiaus stovyklose yra aptikta ir pleiščių (4 pav., 3). Jie pailgi, nedideli, titnaginiai (didžiausias 5,5 cm ilgio). Pleiščiai yra su kiek platėjančiais ašmenimis, vienas jų šonas išgaubtas, antras plokščias. Jų paviršius nulygintas skalomis, briaunos ir ašmenys retušuoti. Pleiščiai kaip ir ovaliniai kirvukai pasirodo mezolito pabaigoje ir paplinta ankstyvojo neolito stovyklose, pavyzdžiui, Merkio šlaite¹⁸, Maksimonyse, Varėnos raj.¹⁹, ir yra artimi kampininės kultūros dirbiniams²⁰.

Prie stambųjų dirbinių tektų priskirti ir pailgus titnago gabalus (ilgiausias 12 cm). Jie netaisyklingų formų, į galus smailėją. Viena jų pusė plokščia, antra iškili, paviršius apskaldytas ir retušuotas. Kai kurie šių dirbinių primena labai primityvius kaplius ir, galimas dalykas, buvo naudoti išsikasti augalų šaknims, o gal ir žemei purenti. Dalis jų galėjo būti naudojami dirbiniais retušuoti.

Be Rudnios akmens amžiaus stovyklų stambųjų titnaginių ir akmeninių dirbinių, nemaža turime ir smulkesnių. Iš jų didelę dalį sudaro gremžtukai. Tai įrankiai, kurie įstatyti į kotą, dažnai buvo naudojami odoms apdoroti. Jie padaryti iš skelčių arba iš skalų. Vidinėje pusėje kai kurie gremžtukai turi nuskeltą ir nulygintą skėlimo kuprelę. Rudnioje jų rasta įvairių formų ir dydžio. Pavyzdžiui, ilgieji gremžtukai (28) padaryti iš skelčių, stori, platus, puslankiu išlenktais aukštais ir retušuotais ašmenimis (5 pav., 8—10). Kai kurie iš jų yra padengti melsva arba balta patina. Tokie gremžtukai pri-

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Dirbiniai — KVDM.

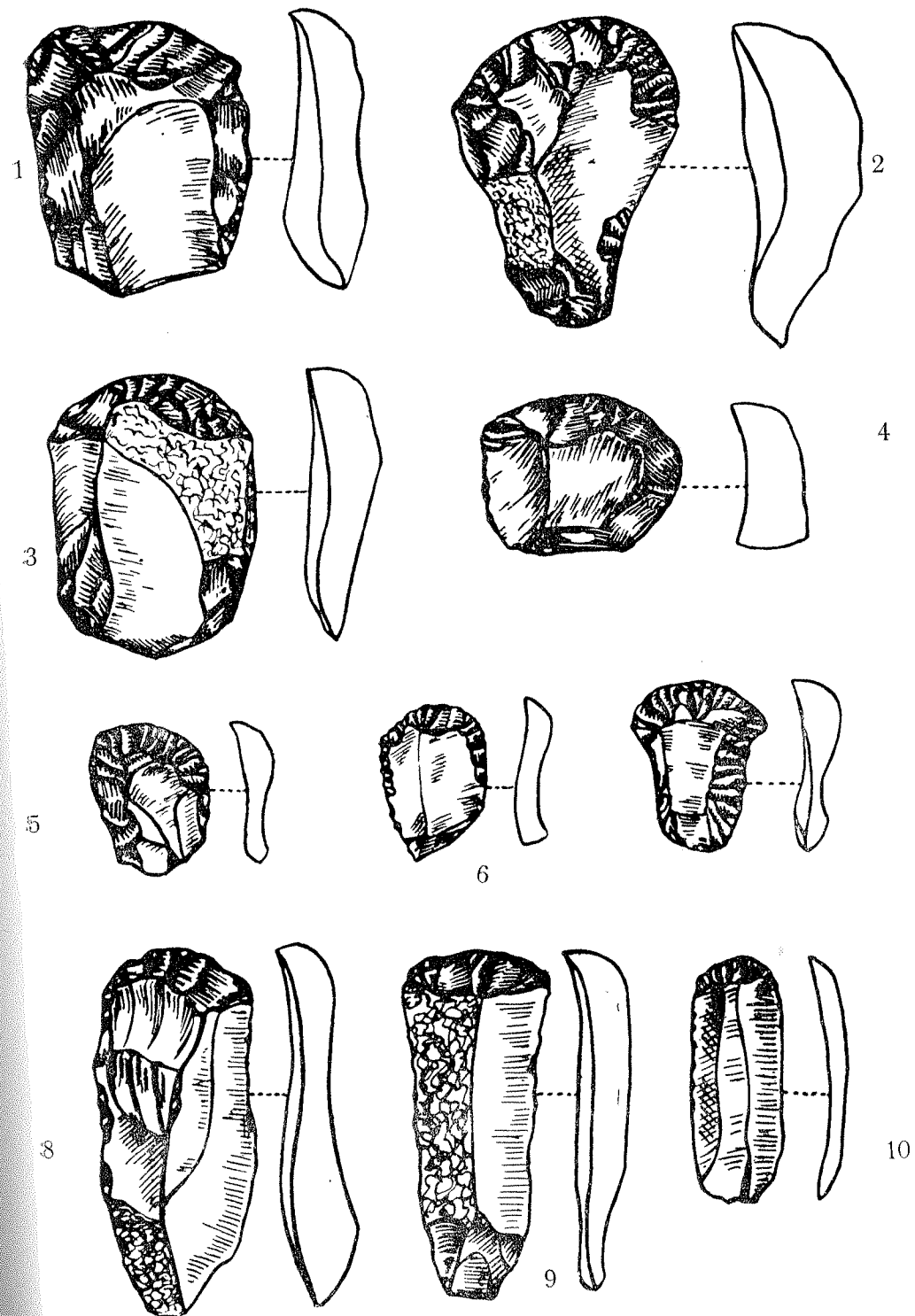
¹⁶ Dirbiniai — IEM.

¹⁷ Ten pat.

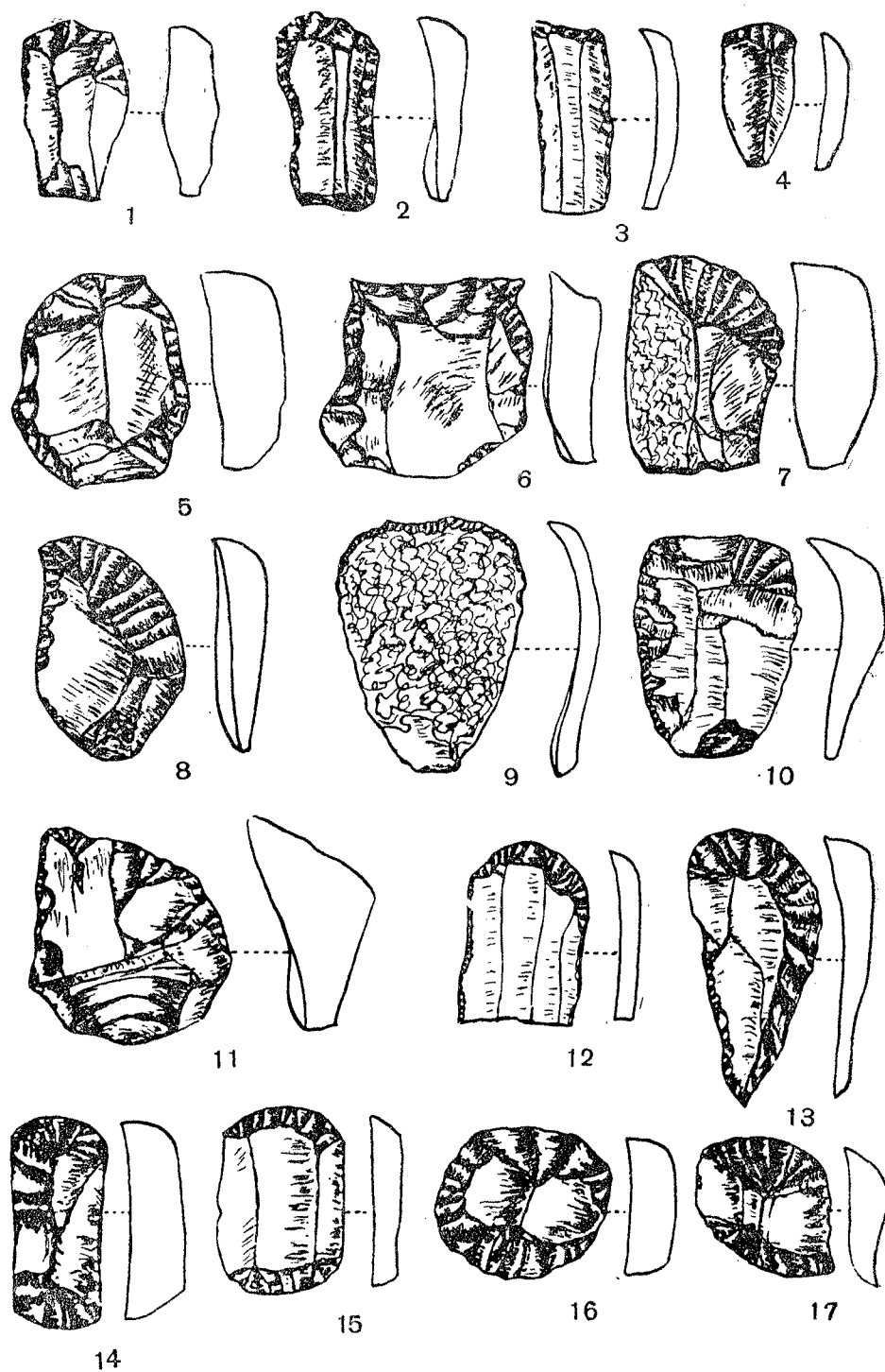
¹⁸ Dirbiniai — KVDM.

¹⁹ Dirbiniai — IEM.

²⁰ Kampininė kultūra yra gavusi vardą pagal Kampinji (Campigny) vietovę Prancūzijoje.



5 pav. Įvairūs gremžtukai



6 pav. Rudnios apylinkių akmens amžiaus stovyklose rastieji gremžtukai

mena madleninius gremžtukus ir yra aptinkami mezolitinėse mūsų krašto stovyklose, pavyzdžiui, jų rasta ankstyvojo mezolito stovykloje Eiguliuose, Kauno raj.²¹ Ilgų, tačiau plonų skeltinių gremžtukų nuožulniais retušuotais ašmenimis aptinkame ne tik Rudnioje, bet ir kitose mūsų krašto neolitinėse stovyklose, pavyzdžiui, Versminio upelio I stovykloje²². Iš Rudnios stovyklų taip pat turime ir 16 dvigalių gremžtukų (6 pav., 13—17). Jie skeltiniai, ilgesni ar trumpesni, išlenktais, tiesiais ir įstrižais ašmenimis. Kai kurie jų ašmenyse turi smaigaliuką. Dvigalių gremžtukų daugiausia aptinkama mezolitinėse stovyklose, pavyzdžiui, Puvočiuose, Varėnos raj.²³. Retais atvejais dvigalių gremžtukų pasitaiko ir neolite, pavyzdžiui, Versminio upelio I, Varėnos raj., stovykloje²⁴.

Rudnioje vyrauja trumpieji ir pailgi gremžtukai (94). Jie padaryti iš skelčių ir skalų. Dalis tokių gremžtukų yra aukšti, gana platus, stačiais, išlenktais ir retušuotais ašmenimis (5 pav., 4). Kai kuriuose gremžtukuose ašmenų retušas pereina į šonines briaunas. Dalis jų turi melsvą arba baltą patiną. Vienas tokių gremžtukų yra vėduoklės formos (5 pav., 7), kitas keturkampis su smaigaliukais ašmenų kampuose (6 pav., 6). Daugelis tokių gremžtukų yra su įstrižais, beveik tiesiais, aukštais arba žemais ašmenimis, kiti prie ašmenų dar turi smaigaliuką. Kai kurie gremžtukai yra dar trumpesni, beveik apskriti ir primena azylinio tipo gremžtukus (5 pav., 5; 6 pav., 1, 8, 9). Trumpų ir pailgų gremžtukų daug randame visose mūsų krašto stovyklose, kaip antai, Kašėtose, Grybašoje, Versminio upelio I, Varėnos raj.²⁵.

Įvairių iškilių daiktų, pavyzdžiui, kaulo, strėlių koteliams apdoroti buvo naudojami gramdukai. Rudnioje jų rasta 12. Jie padaryti iš skelčių, skalų, pailgi ar trumpi, netaisyklingų formų, įlenktais retušuotais ašmenimis. Kartais retušas pereina į šonines gramdukų briaunas (7 pav., 9, 10 ir 3 pav., 4). Gramdukai nėra tipiški mūsų krašto akmens amžiaus stovyklų dirbiniai. Jų galima aptikti tiek mezolitinėse, tiek neolitinėse stovyklose.

Kaului apdoroti greičiausiai buvo naudojami rėžtukai. Jų Rudnios apylinkių akmens amžiaus stovyklose rasta 15. Vieni rėžtukai yra viduriniai, kiti šoniniai. Vidurinių rėžtukų rėžiamąją dalį sudaro dvi gana plačios į vidurį pasvirusios skalos (9 pav., 25). Tuo tarpu šoninių rėžtukų smaigalio viena skala yra nuskelta tiesiai, antroji pasvirusi į vidurį (9 pav., 24). Abiejų tipų rėžtukai yra stambūs, padaryti iš storų skelčių. Kai kurie jų šoninėse briaunose yra retušuoti. Tokių rėžtukų yra rasta Skarulių, Janonių, Merkinės akmens amžiaus stovyklose²⁶.

Įvairūs grėžimo darbai buvo atliekami gražtais. Rudnios stovyklose jų rasta 21. Jie taip pat padaryti iš skelčių ir skalų ir yra įvairių formų. Vieni gražtai turi storą ir ilgą grėžiamąją dalį, kiti turi plačius pagrindus ir trumpučius smaigaliukus, dar kiti skeltiniai gražtai turi ir ilgą pagrindą, ir ilgą grėžiamąją dalį (7 pav., 4—7). Gražtų, kaip ir gramdukų, aptinkame daugelyje mūsų krašto akmens amžiaus stovyklų ir įvairiais laikotarpiais.

Didžiausią Rudnios stovyklų dirbinių grupę sudaro peiliai. Jie padaryti iš siauresnių ir platesnių skelčių ir yra gana įvairių formų. Čia randame nedidelių įstrižai nukirstais retušuotais galais (8 pav., 8), nusklembtomis retušuotomis viršūnėmis (8 pav., 9), lenktomis nugarėlėmis (3 pav., 15) ir smailiomis viršūnėmis skeltinių peilių. Visų jų retušuoti ašmenys, viršūnėlės arba briaunos. Dalis peilių turi gražų paviršinį retušą viršūnėlėse. Vieno peilio paviršius net ištiesai retušuotas (3 pav., 5). Peilių randama

²¹ P. Яблонските, Мезолит Литвы. — КСИМК, 42, 42, pav. 9 : 10—12 (1952).

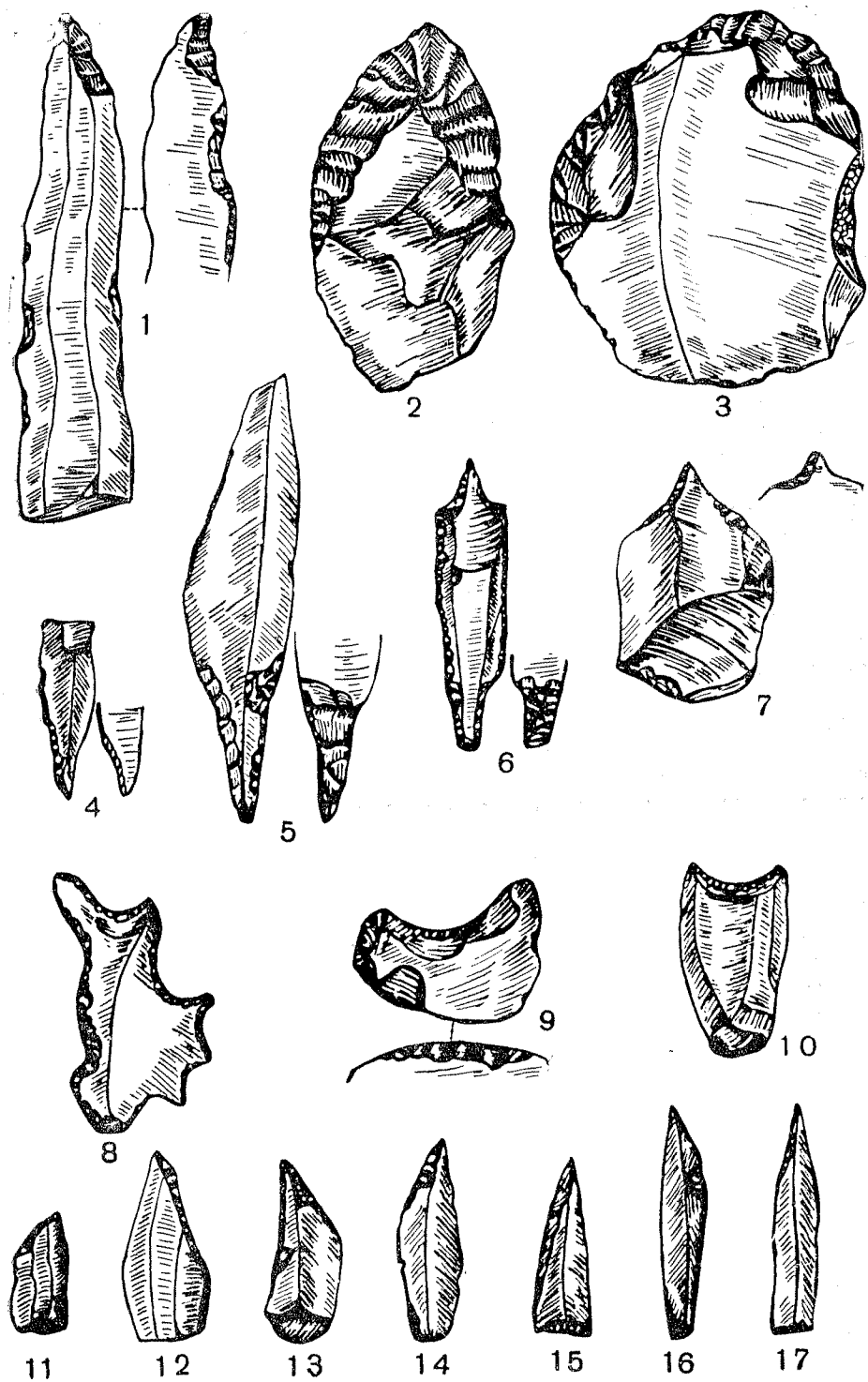
²² Dirbiniai — IEM.

²³ Dirbiniai — KVDM.

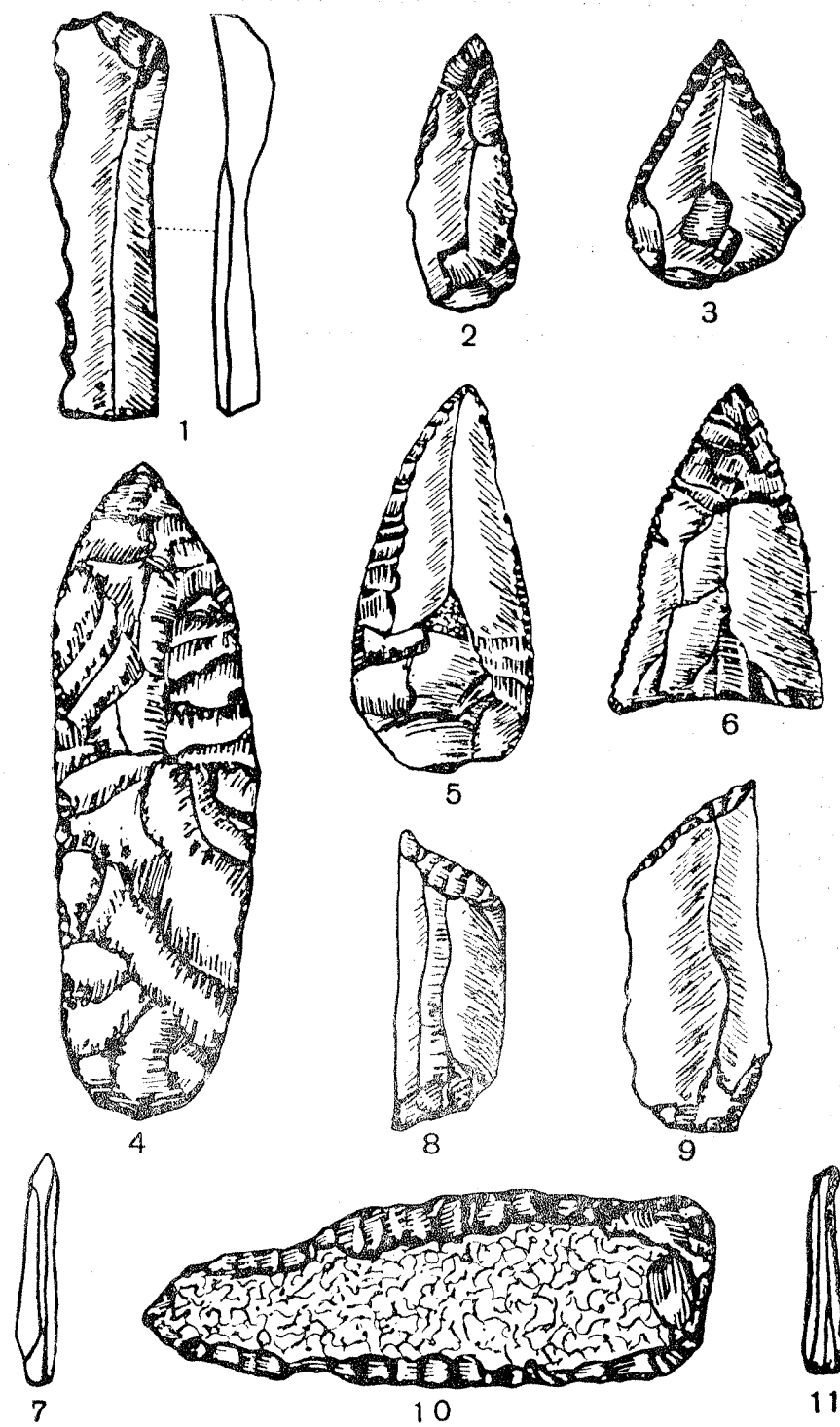
²⁴ Dirbiniai — IEM.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Dirbiniai — KVDM ir IEM.



7 pav. 1-3 — peiliai, 4-7 — gražteliai, 8 — figūrinis titnagas, 9, 10 — gramdukai, 11-17 — trumpinės strėliukės



8 pav. 1 — gremžtukas, 2, 3 — smaigaliai, 5, 8, 9, 10 — peiliai, 6 — ietigalis, 4 — durklas, 7, 11 — įstatomosios skeltelės

visose mūsų krašto stovyklose. Nusklembtais galais bei nusklembtomis viršūnėmis peiliai dažniau sutinkami mezolitinėse, o plokščiu paviršiniu retušu padengti peiliai — neolitinėse ir net žalvario amžiaus stovyklose. Tuo tarpu skeltiniai peiliai aptinkami visose mūsų krašto akmens amžiaus stovyklose. Peiliai, šalia savo tiesioginės paskirties, galėjo būti naudojami ir medžioklės metu kaip ginklas, taip pat kaip darbo įrankis.

Nedaug kuo nuo peilių skiriasi piūkleliai. Jų rasta keturi. Jie padaryti iš plonesnių ir storesnių skelčių, ašmenyse yra su retais, dažnai retušuotais danteliais (3 pav., 11). Kartais ašmenų retušas nusitęsia į piūklelių briaunas. Piūklelių randame neolitinėse mūsų krašto stovyklose, pavyzdžiui, Versminio upelio I, Varėnos raj.²⁷, Varėnos miestelio apylinkių stovyklose²⁸ ir kt.

Be kitų smulkiųjų titnaginių dirbinių, Rudnioje aptikta gana daug smaigalių (30). Jie padaryti iš skalų ir savo forma primena lapą. Viršutinė smaigalių viršūnių ir briaunų pusė padengta retušu. Keletas iš jų yra su balta patina. Smaigalių paskirtis nėra visai aiški. Vieni jų, įstatyti į kotą, galėjo būti naudojami kaip ietigaliai, kiti galėjo atlikti paprastų peilių funkcijas. Nemaža smaigalių yra rasta Versminio upelio I, Varėnos raj.²⁹, stovykloje. Jų aptinkame ir kitose mūsų krašto akmens amžiaus stovyklose.

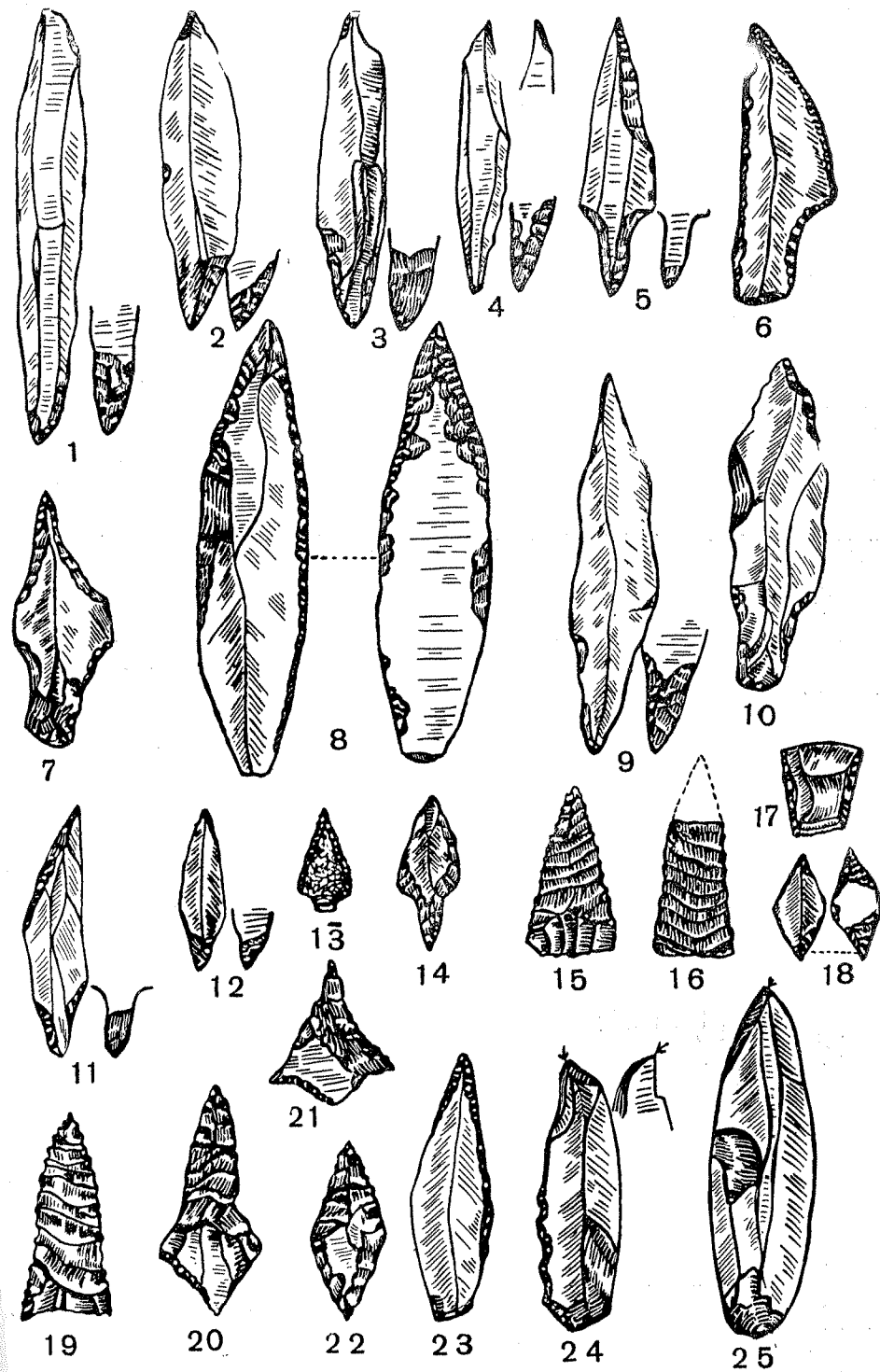
Gana įvairi Rudnios akmens amžiaus stovyklų ietigalių grupė. Jų rasta 28. Kai kurie iš skalų ir skelčių padaryti ietigaliai panašūs į smaigalius. Vyrauja ietigaliai, padaryti iš skalų, stori, plačiais pagrindais, smailiomis viršūnėmis. Ietigalių viršūnės ir briaunos padengtos kraštiniu retušu. Dalis ietigalių primena trikampes strėles, tik yra žymiai didesnės. Jie padengti dailiu paviršiniu retušu (8 pav., 6). Įstatyti į kotą ietigaliai naudoti medžioklės metu. Jie taip pat galėjo būti naudojami ir kaip ginklai. Ietigalių galima rasti Kašėtų, Grybašos, Versminio upelio I, Varėnos raj.³⁰, ir kitose stovyklose. Ietigaliai, padengti paviršiniu retušu, yra gana vėlyvi.

Aukšta technika ir savo formų dailumu išsiskiria du Rudnios apylinkėse rasti titnaginiai durklai (8 pav., 4). Jie padaryti iš ilgų ir plačių skelčių, smailiomis viršūnėmis. Durklų paviršius padengtas plokščiu paviršiniu retušu. Durklų briaunose yra ir smulkesnio retušo. Šie durklai savo forma ir technika primena skandinaviškus durklus. Jie yra vėlyvi ir greičiausiai priklauso neolito pabaigos stovykloms. Kitose mūsų krašto stovyklose panašių durklų iki šiol neaptikta.

Labai įdomi Rudnioje rastų figūrinių titnagų grupė. Jų rasta 13. Figūriniai titnagai yra labai įvairių formų, padaryti iš skelčių ir skalų (7 pav., 8). Jų briaunos yra arba ištisai, arba atskirose vietose retušuotos. Figūrinių titnagų paskirtis nėra aiški, tačiau jų aptinkame daugelyje mūsų krašto stovyklų, pavyzdžiui, Kašėtose, Grybašoje, Varėnos raj.³¹. Greičiausiai tai yra buvę amuletai.

Ypač gausi ir įvairi savo formomis yra Rudnios akmens amžiaus stovyklose rastųjų strėlių grupė. Strėlės padarytos iš skelčių. Jas galima suskirstyti į keletą atskirų pogrupių: kotines, trumpines, skersines, trikampes ir rombines strėliukes.

Kotinės strėliukės padarytos iš skelčių. Vienos yra ilgos, gana siauros, neįimtais koteliais (9 pav., 1—4, 9). Koteliai retušuoti viršutinėje pusėje kraštiniu retušu. Vidinėje pusėje koteliai padengti plokščiu solitreniniu arba paprastu retušu. Dalies strėliukių koteliai viršutinėje pusėje visai ne-



9 pav. 1—7, 9—14 — kotinės strėliukės, 8 — retušuotas smaigalys, 15, 16, 19 — trikampės strėliukės, 17 — skersinė strėliukė, 18, 20—22 — rombinės strėliukės, 24, 25 — rėžtukai, 23 — smaigalys

²⁷ Dirbiniai — IEM.

²⁸ Žinios iš prof. K. Jablonskio.

²⁹ Dirbiniai — IEM.

³⁰ Ten pat.

³¹ Ten pat.

retušuoti. Jų viršūnėlės retušuotos viršutinėje, o kartais ir vidinėje pusėje (9 pav., 4). Tokių strėliukių daugiau randama mezolito stovyklose, nors pasitaiko ir neolitinėse.

Daugelio strėliukių koteliai atskirti nuo lapelių (9 pav., 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14). Vieni jų koteliai aiškiai abiejuose šonuose atskirti nuo lapelių, kitų viename šone turi didesnę ar mažesnę sparnelį, antrame šone kotelis ir lapelio briauna sudaro tiesią liniją. Šių strėlių koteliai yra retušuoti viršutinėje pusėje abiejuose kraštuose, o vidinėje pusėje turi po keletą nuskėlimų (9 pav., 5, 11). Strėliukių retušuotomis nuskėlimomis viršūnėlėmis, su sparneliais yra aptinkama neolite. Neolito pabaigai arba net žalvario amžiaus pradžiai priklauso mažytės kotinės strėliukės, retušuotos būdingu tam laikotarpiui retušu (9 pav., 12—14). Kotinių strėlių yra rasta įvairiose mūsų krašto akmens amžiaus stovyklose, pavyzdžiui, Puvočiuose, Grybašoje, Dubičiuose, Varėnos raj.³², Skaruliuose, Kauno raj.³³.

Pora strėliukių yra visai be kotelio. Jos gana ilgos, skeltinės, viršutinėje pusėje retušuota viršūnėle. Jų retušas nusitęsias ir į briaunas. Šiek tiek panašių savo forma strėliukių rasta Puvočiuose, Varėnos raj.

Gana daug Rudnios apylinkėse rasta trumpinių strėliukių. Jos skeltinės, plonos, nuskėlimomis arba smailomis retušuotomis viršūnėlėmis. Retušas kartais pereina ir į briaunas. Pora Rudnioje rastų trumpinių strėliukių yra su retušuotais pagrindais (7 pav., 11—17). Kai kurie archeologai, pavyzdžiui, L. Kazlovskis, trumpines strėliukes laikė sudėtinėmis žeberklų dalimis³⁴. Trumpinės strėliukės pasirodo neolito pabaigoje, bet jų randama ir neolitinėse stovyklose, pavyzdžiui, Skarulių, Eigulių, Kauno raj.³⁵, Maksimonių, Versminio upelio I, Varėnos raj.³⁶, ir kt.

Rudnios akmens amžiaus stovyklose rasta tik viena skersinė strėliukė. Ji skeltinė, plona, iš abiejų šonų smulkiai retušuota (9 pav., 17). Ilgą laiką skersinių strėliukių paskirtis buvo neaiški. Jos laikytos miniatiūriniais pleišteliais. Šias abejones išblaškė Danijoje rastoji prie kotelio pritvirtinta skersinė strėliukė³⁷. Skersinės strėliukės gana dažnai aptinkamos ir mūsų krašto stovyklose. Jos, kaip ir trumpinės strėliukės, pasirodžiusios neolito pabaigoje, buvo vartojamos iki žalvario amžiaus. Skersinių strėlių rasta Versminio upelio I stovykloje, Dubičiuose, Varėnos raj.³⁸, ir kt. stovyklose.

Daugiausia Rudnios apylinkių stovyklose yra rasta trikampių širdinių, įgaubtų ir tiesiais pagrindais strėliukių. Jos padarytos iš skelčių, smailiomis viršūnėlėmis, kiek išgaubtais šonais. Kitų strėliukių yra išgaubta tik viena pusė, antroji — plokščia. Šių strėliukių paviršius dažnai būna padengtas gražiu retušu, kuris šoninėse briaunose užsibaigia smulkučiais danteliais. Daugelio trikampių strėliukių retušuota tik kraštai, vienoje arba abiejose pusėse (9 pav., 15, 16, 19; 3 pav., 12).

Trikampių širdinių strėlių Lietuvos akmens amžiaus stovyklose aptinkama gana daug. Jos pasirodo antroje neolito pusėje ir ypatingai pasireiškia žalvario amžiaus pradžioje. Trikampių strėlių yra rasta Dubičių, Kašėtų, Versminio upelio I, Derėžnyčios upės pakrantėse, Varėnos raj.³⁹.

Be minėtųjų dirbinių, Rudnios apylinkėse rasta ir keletas įstatomųjų skeltelių (8 pav., 7, 11). Jos padarytos iš siaurų ir plonų titnaginių skeltelių,

³² Ten pat.

³³ Dirbiniai — KVDM.

³⁴ Leon Kazłowski, Epoka kamienia na wydmach wschodniej części wyżyny Małopolskiej, 100, Lwów—Warszawa, 1923.

³⁵ Dirbiniai — KVDM.

³⁶ Dirbiniai — IEM.

³⁷ Leon Kazłowski, Epoka kamienia..., 105.

³⁸ Dirbiniai — IEM.

³⁹ Dirbiniai — IEM.

smailiomis viršūnėlėmis, smulkiai retušuotomis briaunomis. Įstatomosios skeltelės, aptinkamos iš mezolito pabaigos, nėra savarankiški dirbiniai. Jos buvo įstatomos į kaulinius žeberklus. Kaulinių žeberklų su tokiomis įstatomomis skeltelėmis rasta Žiūriuose—Gudeliuose, Obšrūtuose, Vilkaviškio raj., Vaikantonyse, Daugų raj.⁴⁰. Ypač daug ir gražių įstatomųjų skeltelių rasta Versminio upelio I stovykloje⁴¹.

Kartu su titnaginiais ir akmeniniais Rudnios akmens amžiaus stovyklų dirbiniais rasta daug titnaginių skelčių (260). Jos daugiausia ilgos, tiesios, gana siauros. Dalis skelčių yra šiek tiek išgaubtos, plačios, kreivomis briaunomis. Kai kurios šių skelčių turi melsvą ir baltą patiną. Iš visų išsiskiria plonytės, siaurutės skeltelės.

* * *

Nepaisant to, kad dar neturime iš Rudnios apylinkių nė vienos išsamiai ištirtinės akmens amžiaus stovyklos, tačiau ir surinktoji paviršinė stovyklų medžiaga leidžia padaryti kai kurias išvadas apie stovyklų chronologiją, taip pat seniausių Rudnios gyventojų gyvenimo būdą ir materialines sąlygas.

Sprendžiant iš turimųjų titnaginių ir akmeninių dirbinių, kaip ilgųjų, dvigalių gremžtukų, kotinių strėlių, nuskėlimtais galais ir nuskėlimomis viršūnėmis peilių, dvigalių skaldytinių ir kt., Rudnios apylinkėse žmonių jau buvo gyvenama mezolite (IX—V tūkstantmetis pr. m. e.). Tuo laikotarpiu stovyklų gyventojai buvo klajokliai, gyveno nedideliais būriais, įsirengdami stovyklas smiltynuose, vėjo supustytose kopose netoli upių ir ežerų, kurie buvo naudojami ne tik žvejybai, bet ir susisiekimui. Kaip rodo randami vėlesnieji radiniai, pavyzdžiui, puikiai retušuotos strėlės, peiliai, titnaginiai ir akmeniniai šlifuoti kirviai, Rudnios apylinkėse buvo gyvenama nepertraukiamai per visą naująjį akmens amžių — neolitą (IV—II tūkstantmečio pr. m. e. pradžia) iki pat žalvario amžiaus pradžios (1800—1600 m. pr. m. e.). Šiuo metu kraštas buvo tankiai gyvenamas, tačiau ir šio laikotarpio stovyklos aptinkamos prie vandens, t. y. tose pačiose vietose. Jų randama ne tik pavieniui, bet ir ištisomis grupėmis. Rudnios akmens amžiaus stovyklos kaip tik ir sudaro vieną iš tokių grupių.

Apie Rudnios senųjų gyventojų būdą bei sąlygas kai kurių duomenų pateikia turimieji dirbiniai. Skaldytiniai, titnago skalda ir skeltės, randamos kartu su dirbiniais, aiškiai rodo, kad dirbinius Rudnios gyventojai daugiausia gaminosi vietoje — savo stovyklose iš vietinio įvairių atspalvių pilko titnago. V. Šukevičius, remdamasis Rudnios laukuose randamos titnago žaliavos gausumu, daro išvadą, kad šiose apylinkėse galėjo būti ir titnaginių dirbinių dirbtuvių. Vieną tokių dirbtuvių jis spėja buvus Krakeliuose⁴².

Strėlių gausumas ir jų formų įvairumas rodo, kad vienas svarbiausių Rudnios gyventojų verslų tiek mezolite, tiek neolite buvo medžioklė. Įrankių primityvumas vertė akmens amžiaus gyventojus medžioti būriais, o negyvenamos teritorijos tarp stovyklų ar stovyklų grupių, galimas dalykas, buvo pasiskirstytos tarp atskirų medžiotojų grupių. Sumedžiotų gyvulių oda buvo nulupama titnaginiais peiliais, o išskutama gremžtukais, greičiausiai įtaisytas į kotą. Gyvulių odos galėjo būti naudojamos palapinėms ar kitiems gyvenamiesiems būstams apdengti, taip pat apsirėngimui.

Negausūs žvejybos įrankių likučiai, pavyzdžiui, įstatomosios skeltelės ir stovyklų artumas prie vandens rodo, kad ne mažesnės reikšmės už me-

⁴⁰ Senovė, 4, 2, pav. 6, 8 (1938).

⁴¹ Dirbiniai — IEM.

⁴² Wandalin Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne..., — Światowit, 3, 18, 19, Warszawa (1901).

džioklę Rudnios gyventojams turėjo žvejyba. Buvo žvejojama kauliniais žeberklais su įstatytais titnaginėmis skeltelėmis. Šiam reikalui galėjo būti naudojami ir kauliniai meškerių kabliukai⁴³.

Kaulinių dirbinių Rudnios akmens amžiaus stovyklose nerasta, tačiau, kad jų būta, rodo rėžtukai ir gramdukai, kurie galėjo būti naudojami ir apdorojant strėlių kotelius bei kitus iškilus daiktus.

Maistą senieji Rudnios gyventojai turėjo gamintis atviruose židiniuose. Tokių židinių yra rasta Versminio upelio I stovykloje, Varėnos raj., Veršvų, Eigulių, Kauno raj., stovyklose. Sumedžiota žvėriena, sugauta žuvis, ypač mezolito laikotarpiu, kol dar nebuvo pažįstami moliniai puodai, buvo kepama židinių anglyse arba pamauta ant iešmo. Išmokus gamintis molinius puodus (neolito laikotarpiu), maistas galėjo būti ne tik kepamas, bet ir verdamas. Šalia mėsos ir žuvų, nemažą reikšmę turėjo ir augalinis maistas, pavyzdžiui, uogos, grybai.

Kokio dydžio ir formų galėjo būti senųjų Rudnios gyventojų puodai, kol kas, nesant tikslių duomenų, sunku pasakyti. Iš V. Šukevičiaus Merkio upės baseine akmens amžiaus stovyklose surinktų puodų šukių nustatyta, kad puodai yra buvę moliniai su smėlio arba žvyro priemaiša, blogai degti, gana storomis sienelėmis, rusvai pilkos spalvos. Jų paviršius puoštas duobutėmis, įkartomis, šukiniu ir virveliniu ornamentu⁴⁴. Panašių puodų šukių yra rasta Versminio upelio I stovykloje ir Kuršių Neringoje.

Nėra žinoma, kokie buvo Rudnios akmens amžiaus gyventojų būstai, tačiau iš turimų duomenų, pavyzdžiui, Samantonių stovykloje užtiktos pusiau žeminės, Versminio upelio I stovykloje palapinių pėdsakų, galima spėti, kad ir Rudnios gyventojai vasaras praleisdavo palapinėse, sutvirtintose kartimis ir apdengtose gyvulių odomis, o žiemą gyvendavo pusiau žeminėse. Neolito laikotarpiu, kai žmonės išmoko pjauti ir šlifuoti akmenį, buvo pradėti gaminti žymiai patvaresni akmeniniai kirviai. Kartu su tuo atsirado galimybė susiręsti tvirtesnius ir patogesnius būstus. Tobulėjant darbo technikai, kilo ir tuometinių žmonių gerbūvis, kartu vystėsi gyvulininkystė ir žemdirbystė.

⁴³ Toks kabliukas yra rastas Jaro ežere, buv. Svėdasų vlsč., Rokiškio ap. — Senovė, 4, lent. II: 1, pav. 5 (1938).

⁴⁴ Wandalin Szukiewicz, Poszukiwania archeologiczne... — Swiatowit, 3, 29, lent. X.

BAČKININKĖLIŲ PILIAKALNIS

O. NAVICKAITE

Bačkininkėlių piliakalnis (Pakuonio apyl., Prienų raj.) yra 18 km į šiaurės rytus nuo Prienų, kairiajame Nemuno upės krante, priešais Darsūniškio miestelį. Jis įrengtas žemiau pirminių Nemuno slėnio krantų, atskiroje natūralioje kalvoje, kuri iš visų pusių gerai saugoma gamtinių kliūčių. Piliakalnį iš šiaurės rytų pusės supa gilus ir platus griovys, už kurio tęsiasi kalvos, iš šiaurės ir šiaurės vakarų pusės — senieji gana statūs Nemuno krantai, o iš pietų ir pietryčių pusės — Nemuno slėnys. 600—800 m už slėnio teka Nemunas.

Pats piliakalnis yra nedidelis, pailgo apvalainio formos, be jokių žymių pylimų bei sutvirtinimų, gana stačiais šlaitais (1 pav.). Ypač statūs jo šlaitai nuo griovio, t. y. iš šiaurės rytų pusės. Čia jie siekia apie 20 m aukščio. Apskritos formos 20×15 m dydžio aikštelė nežymiai aukštėja į vakarų pusę. Sprendžiant iš piliakalnio dydžio, jis priklauso nedidelių, vadinamųjų miniatūrinių piliakalnių grupei.

Piliakalnis Didžiojo Tėvynės karo metais buvo smarkiai apnaikintas, iškasinėtas apkasais ir duobėmis. Be to, jis visas apaugęs medžiais ir krūmais.

Pietrytinėje ir pietinėje piliakalnio papėdės pusėje yra gyvenvietė, kuri iš aplinkinių žemės plotų išsiskiria juodos spalvos žeme. Jos paviršiuje pastebėta smulkių grublėtu ir brūkšniuotu paviršiumi puodų šukių.

Bačkininkėlių piliakalnis pirmą kartą buvo aplankytas 1953 m. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos instituto archeologinės žvalgomosios ekspedicijos metu¹. Atsižvelgiant į tai, kad piliakalnis įeina į užliejamąjį Kauno hidroelektrinės statybos rajoną, jis buvo numatytas ištirti. Tyrinėjimus vykdė Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas².

Tyrinėjimų metu buvo atidengta visa 20×15 m dydžio piliakalnio aikštelė ir ištirta 650 m² buvusios gyvenvietės.

Aikštelėje yra susidaręs iki 120—125 cm storio kultūrinis sluoksnis, kuris šiame piliakalnyje yra kiek skirtingos struktūros, negu kituose tyrinėtuose Lietuvos piliakalniuose. Kultūrinio sluoksnio žemė čia nėra tamsi, o turi tiksliai pilką atspalvį. Bačkininkėlių piliakalnyje išsiskiria tarsi du kultūriniai sluoksniai, perskirti 10—15 cm storio balto smėlio tarp sluoksniu. Viršutinis sluoksnis yra 50—60 cm storio, apatinis — 60—65 cm. Viršutiniam sluoksniui daugiau būdinga grublėtoji, o apatiniam — brūkšniuotoji keramika.

Aikštelėje aptikti keli akmenų grindiniai, degusių ir anglių liekanų, molio bei tinko gabalų, molinė asla, duobių liekanų ir kt.

¹ Ekspedicijos dienoraštis yra MAII.

² Tyrinėjimų dienoraščiai, planai ir nuotraukos yra MAII, o radiniai — IEM.